

Sih dininde et yemek helâldir; fakat etin hayvandan tek darbe halinde koparılması gerekmektedir. Bu şekilde koparılan "helâl et" Jhakta adını alır. Herhangi bir et parçasının birden fazla darbelerle kesilmesi eti haram yapar (a.g.e., XIII, 332).

Helâl anlayışıyla ilgili diğer dinlerdeki telakkiler ise tabu inancı çerçevesinde geliştirilmiş, fakat sistematik olarak işlenmemiştir. Bu dinlerde helâl-haram karşıtlığı kutsal ile dünyevî olan arasındaki karşıtlığın devamı mahiyetindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

L. E. Toombs, "Clean and Unclean", *IDB*, I, 641-648; J. Muilenburg, "Holiness", a.e., II, 616-625; B. Morris, *Anthropological Studies of Religion*, New York 1993, s. 208-215; P. Gignoux, "Dietary Laws in Pre-Islamic and post-Sasanian Iran: A Comparative Survey", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XVII, Jerusalem 1994, s. 16-43; H. Rabinowitz, "Dietary Laws", *EJL*, VI, 26-44; O. C. Whitehouse, "Holiness (Semitic)", *ERE*, VI, 751-759; J. E. Latham, "Food", *ER*, V, 388; J. J. Preston, "Purification", a.e., XII, 93; C. Colpe, "Sacred and the Profane, the", a.e., XII, 513, 515, 516; K. Singh, "Singh, Gobind", a.e., XIII, 332.

KÜRŞAT DEMİRCİ

□ FIKİH. Helâl kelimesiyle çeşitli türevleri Kur'ân-ı Kerim'de elli yerde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hll" md.). Bu âyetlerde kelimenin hem sözlük hem de terim anlamında kullanıldığı görülür. Bunlar arasında "çözmek" (Tâhâ 20/27), "ihramdan çıkmak" (el-Mâide 5/2), "inmek" (Hûd 11/39; er-Ra'd 13/31; Tâhâ 20/81), "çıkılmak" (el-Mâide 5/2), "mubah ve serbest olmak" (Bakara 2/196, 228, 229; el-Mâide 5/5, 88; en-Nahl 16/116; el-Hac 22/30; el-Ahzâb 33/52), "helâl kılmak" (el-Bakara 2/275; el-A'râf 7/157; et-Tahrîm 66/1) gibi mânalar sayılabilir.

Kelime çeşitli türevleriyle birçok hadiste de yer almaktadır. Meselâ, "Benden kim vesile dilerse ona şefaatin helâl olur" (Buhârî, "Ezân", 8; Müslim, "Şalât", 11; Ebû Dâvûd, "Şalât", 36, 37) hadisinde "gerekmek, vâcip olmak"; "Eğer yanımda kurbanlık deve olmasaydı ihramdan çıkardım" (Buhârî, "Hac", 32; "Umre", 6; Müslim, "Hac", 141, 214; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23) meâlindeki hadiste "ihramdan çıkmak"; "Bana ganimet helâl kılındı, fakat benden önceki hiçbir peygambere helâl kılınmadı" (Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Şalât", 56; Müslim, "Mesâcid", 3, 5; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121) ve, "Denizin suyu temiz, ölüsü helâldir" (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41; Tirmizî, "Ta-

hâret", 52; Nesâî, "Tahâret", 46) hadislerinde "mubah ve serbest olmak" mânalarında kullanılmıştır (diğer örnekler için bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hll" md.).

Bir fıkıh terimi olarak helâl çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Alâeddin es-Semerkandî, fiil olması bakımından hükümlerin niteliklerini haram, muharrem, mahzur, menhî ve mekruh ile bunların karşıtı olarak helâl, muhallel, mubah, me'zun, mutlak ve meşrû şeklinde iki ana kategoriye ayırır (*Mizânü'l-uşûl*, s. 40). İkinci gruptakileri de kendi aralarında tasnif eden Semerkandî helâl, serbest bırakılmış (mutlak) ve izin verilmiş (me'zun) kavramlarının birbirinin benzeri; mendup, sevilen (mahub) ve razı olunan (merzâ) terimlerinin ise birbirinin dengi olduğunu belirterek meşrû kavramının bunların hepsini kapsadığını, yani en geniş daireyi oluşturduğunu söyler (a.g.e., s. 42). Semerkandî helâlin "şer'an izin vererek serbest bırakmak", tahlîlin ise "aleyhine men, kısıtlama (hacr) ve takyid câiz olan bir kimse hakkında herhangi bir fiili izinle serbest bırakmak" olduğunu belirtir (a.g.e., s. 44). İkinci tanımda "serbest bırakma" niteliği yanında, akf melekeye sahip olmayan delilerin ve hayvanların fiillerini tanım dışı bırakacak ilâve unsurlar bulunmaktadı; çünkü onlar hakkında izin ve hacr söz konusu olmadığı için eylem ve davranışları helâllik ve haramlıkla nitelenemez. Ehl-i hadîse göre, hakkında ilâhî hitap bulunmadığından dolayı temyiz çağına ulaşmış çocuğun eylemleri de helâllik ve haramlıkla tavsif edilemez. Hanefîler, bu kategoriye giren çocukların fiilleri hususunda nehîy hitabı bulunmadığı için haramlıkla nitelendirilemeyeceğini kabul etmekle beraber, hakkında Allah'tan izin olduğu için fiillerinin helâllik, mubahlık veya mendupluk vasıflarıyla nitelenebileceğini ileri sürmüşlerdir (a.g.e., s. 44).

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, "işlenmesi sebebiyle hakkında ceza verilmeyen şey" ve "şer'in yapılmasını serbest bıraktığı şey" (*et-Ta'rîfât*, "helâl" md.) olarak iki helâl tanımı yapmıştır. Bunlardan birincisinde, suç ve cezanın kanunîliği ilkesinden hareketle şeriatla karşılığında herhangi bir ceza bulunmayan eylemin haram yani yasak olmayacağına, bunun ise söz konusu eylemin helâl, serbest ve meşrû bir fiil olduğu anlamına geleceğine işaret edilmektedir. Bu tanımın ilk hareket noktası, hakkında şer'î bir delil bulunmayan şeylerde mubahlığın esas olduğuna dair temel ilkedir. İkinci tanımda ise dinin her-

hangi bir eylemi serbest bırakması esas getirilmektedir. Bu tanımdan, kanun koyucunun (şârî) bilerek bıraktığı bazı serbest (mubah ve cevaz) sahalardaki fiiller de dahil olmak üzere her alanda hükmü bulunduğu anlamı çıkar ve bu kabulün arkasında, hakkında şer'î bir delil bulunmayan şeylerde tahrîmin esas olduğuna dair temel tercih yatar.

Genel olarak İmam Mâlik ve Şâfiî'ye nisbet edilen "haram kılındığına dair delil bulunmayan şey" biçimindeki helâl tarifi Cürcânî'nin kaydettiği birinci tanımla paralel olup bu durum onların, hakkında herhangi şer'î bir delil bulunmayan alanlarda mubahlığın esas alınması gerektiğine dair görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye atfedilen, "helâlligi hakkında herhangi bir delilin bulunduğu şey" (Nevevî, *el-Erba'ün*, s. 20; İbrâhîm b. Mer'î b. Atiyye eş-Şeberhîfî, s. 91; *Mu.F*, XVIII, 75) tanımından da onun, hakkında şer'î bir delil bulunmayan konularda tahrîmin esas olduğunu savunduğu anlaşılır (aslî ibâha ile ilgili doktriner tartışmalar için bk. Süyûtî, s. 133-135; İbn Nüceym, s.73-74; ayrıca bk. MUBAH).

Şer'î hükümlerin vâcip, haram ve mubah şeklinde üçlü taksimini benimseyen Şevkânî bunlardan birincisinin açık helâl, ikincisinin açık haram, üçüncüsünün kapalılığı sebebiyle helâl veya haram oluşu bilinmeyen şüpheli şeyler olduğunu söyler ki (*Neylû'l-evfâr*, V, 235-236) burada helâl ve haramın açık olmasından maksat, bunların haramlık veya helâllik konusunda bir açıklamaya ihtiyaç duymamaları veya ortak olmamalarıdır. Bu tasnif, mubah ve mekruh şüpheliler içerisinde sayanların görüşüne uygun düşmektedir. Halbuki Cürcânî'nin naklettiği tanımlardan, "işlenmesi sebebiyle hakkında ceza verilmeyen şey" ifadesi, yani "dinde (şer') aleyhine herhangi bir nassın bulunmadığı şeyler" biçimindeki bir helâl tarifi, başlangıçta hareket noktaları farklı olmakla beraber şer'in yapılmasını serbest bıraktığı veya mubah ve câiz bir sebeple Kitap ve Sünnet'in serbest bıraktığı şeyleri de (Tehânevî, I, 347-348) kapsayacak genişlikte görünmektedir. Çünkü yapılması sebebiyle hakkında ceza işlemine gerek olmayan bir davranış mükellefin vâcip, mendup ve mubah sayılan bütün fiillerini içine alır ki bu durumda helâl, Semerkandî'nin çizdiği kavramsal dairenin en geniş halkasını teşkil eden meşrû terimiyle eş anlamlı hale gelmiş olur. Buna göre vâcibin câiz, câizin de emir mânası taşıyıp taşımadığı ve mubahın emredilmiş yani teklife dahil edilmiş bir fiil olup

olmadığı konusundaki usulî tartışmalar bir yana (Gazzâlî, *el-Mûstaşfâ*, I, 73-75; Mansûrîzâde Saîd, s. 81-89; ayrıca bk. CÂİZ) böyle bir genişliğe sahip olan helâl kavramı, ilk olarak “şer’an kendisine izin verilmiş câiz şeyler” olması bakımından mendup ve mubahı; ikinci olarak da terkedilmesi yasaklanmakla birlikte insanın temel maslahatlarıyla ilgili herhangi bir zorluğu kaldırmak gibi bir anlamı da kapsayan vâcibi içine alır. Ayrıca mükellef, şer’an Allah’ın helâl kıldığı şeye bağlanmak, haram kıldığı şeylerden de kaçınmakla emrolunduğu için vücûb bir bütün halinde helâle tealluk eder.

Aralarında Gazzâlî’nin de bulunduğu bir grup usulcûye göre câiz, kişinin yapma ve yapmama hususunda dinen serbest bırakıldığı fiilleri ifade eder. Bu anlamda câiz, yapılması zorunlu olan vâcib ile yapılması tavsiye edilen menduptan farklıdır. Diğer bir grup usulcünün câizi, yapılması dinen ve aklen mümkün olan fiiller şeklinde tanımlaması esas alındığında ise, aynı terim haram ve tahrimen mekruh dışındaki bütün tekliî hükümleri içine alabilecek ölçüde geniş bir kapsam kazanmaktadır. Bu şekilde yapılabilecek iki helâl tanımına bağlı olarak da helâle vâcib arasında, tıpkı câizle vâcib arasındaki benzer bir işlem ve kaplam ilişkisi kurulabilir (Gazzâlî, *el-Mûstaşfâ*, I, 74; İbnü’l-Lehhâm, s. 163).

Gazzâlî’nin, vâcibin “cevaz ve ibâha” anlamına gelmeyeceğini ileri sürerken vücûbun neshedilmesi durumunda cevazın değil vücûbdan önceki durumun geri döneceğini, vücûbdan önceki hal tahrim ise fiilin haram, ibâha ise eylemin mubah olacağını söylemesi (*el-Mûstaşfâ*, I, 73), konuyu kelâm ve fıkıh usulünün önemli problemlerinden hüsün ve kubuh meselesiyle Allah’ın kulları için en yararlı (aslah) olanı yaratması gibi temel tartışmalara götürmektedir. Bu tartışmalara girilmeksizin burada, şeriatta helâl kılınan bütün fiil veya davranışların mükellefin zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât çerçevesindeki birtakım maslahatlarını korumak ve geliştirmek amacıyla vâcib, mendup veya mubah kılındığı söylenebilir. Hz. Peygamber’in, “Helâl Allah’ın kitabında helâl kıldığı şeyler, haram da Allah’ın kitabında haram kıldığı şeylerdir. Hakkında hüküm belirtmediği hususlar ise sizin için affettiği şeylerdir” (Tirmizî, “Libâs”, 6; İbn Mâce, “Etîme”, 60; Şevkânî, VIII, 120) hadisinde geçen helâl, şeriatta haramların karşıtı olan görev ve sorumluluklarla (vâcib) ilgili hükümler olmalıdır ve esasen bu tür helâl

ve haramlar İslâm’ın kurucu ve onu diğer dinlerden ayırt edici temel ilkeleri olarak da görülebilir.

Helâlin çerçevesi içerisine vâcibin girmesiyle vâcibin karşıtı olan haram kavramı helâlin de karşıtı olur ve böylece helâlin sözlükte taşıdığı “haramın karşıtı olma” anlamı da gerçekleşir. Buna göre helâlin merkez dairesini, şâriin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiillerden meydana gelen vâcib (Hanefîler’e göre farz), en dıştaki daireyi ise yapan veya terkeden için herhangi bir övgü ya da yergi söz konusu edilmeksizin yapılması ve terkedilmesi hususunda Allah’ın izin verdiği şeyleri ifade eden mubah oluşturur. Helâl kavramının genişliğiyle ilgili olarak varılan bu sonuç, İslâm hukukçularının yukarıda kaydedilen helâl tarifleri arasında anlam bakımından herhangi bir ayrılığın bulunmadığını ve ihtilâfın yalnızca bir terim ihtilâfı olduğunu gösterir.

Diğer taraftan fıkıh kitaplarında, genel olarak işlenmesinde herhangi bir günah bulunmayan ve yapılması serbest olan fiiller ve bunların dinî hukuka uygunluğu ifade edilirken kullanılan câiz kelimesiyle helâl kavramı arasında yakın bir ilişki vardır ve bu ilişkiden dolayı fûrû kitaplarında “helâl olur” ve “câiz olur” ifadeleri eş anlamlı kullanılmıştır. Ancak, “Eşyada aslolan ibâhadır” ilkesini benimseyen bir yaklaşımla burada da helâl kavramının câizden daha geniş olduğu söylenebilir.

Hadis şarihleri, “Şüphesiz helâl belli, haram da bellidir; fakat aralarında birtakım şüpheli şeyler vardır ki onları insanlardan birçoğu bilmez” (Buhârî, “İmân”, 39; “Büyû”, 2; Müslim, “Müsâkât”, 107-108; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 3) meâlindeki hadisin yorumu sırasında helâl ve haramı birbirinin zıddı ile, yani dinin yasakladığı ve serbest bıraktığı şeyler olarak tarif etmekle yetinmişler ve bu terimlerin usulî-i fıkıhtaki yeri ve kavramsal çerçevelerinden ziyade, özellikle helâllığı veya haramlığı konusunda şüpheye düşülen konuları (müştebihât) belirgin hale getirmek ve bir çerçeve içerisine sokabilmek için bazı prensipler koymaya çalışmışlardır (Aynî, I, 343-345; Şevkânî, V, 236-237). Bunlardan Tahâvî, hadiste geçen “müştebihât”ı Kur’an’daki müteşâbihât kavramına benzeterek Hz. Peygamber’in sözlerinde muhkem ifadeler gibi müteşâbihlerin de bulunduğunu söylemiştir. Buna göre açık helâl muhkem helâl, müştebihât ise açık (muhkem) helâl veya açık harama girmesi muhtemel şeylerdir (*Müşkilü’l-âşâr*, I, 325). Nevevî açık helâli, “helâl oluşu kapalı bulunmayan” (ek-

mek ve meyve yemek, konuşmak gibi), müştebihâtı ise “helâl ve haramlığı açık olmayan ve bu sebeple insanların çoğunun gerçek hükmünü bilemediği” şeyler olarak tanımlar (*Şerhu Müslim*, XI, 27). İbn Hacer el-Askalânî ise açık helâlin, bizzat kendisi veya cinsinin helâllığı konusunda bir nas bulunan veya müslümanların icmâ ettiği şey; açık haramın, bizzat kendisi veya cinsinin haram olduğuna veya hakkında bir had, ta’zir veya vâid bulunduğuna dair bir nas mevcut olan veya icmâ edilen şey; şüphelilerin ise açık olmayan, helâl veya haramlığı konusunda delillerin çatıştığı, anlam ve sebeplerin yerlerini değiştirdiği ve bazılarının haram, bazılarının da helâl delilini desteklediği şeyler olduğunu söylemiştir (Tehânevî, *Keşşâf*, I, 347). Onun açık helâlin tanımıyla ilgili sözlerinden, hakkında şer’î bir delil bulunmayan konularda ibâha veya tahrimden hangi ilkenin esas alınacağı tartışmasında Şâfiîler’den ziyade Hanefîler’in görüşlerine daha yakın olduğu söylenebilir (şüpheli şeylerin mahiyetiyle ilgili yorumlar için bk. Şevkânî, V, 236).

Bir şeyin helâl veya haram sayılması konusundaki şüphenin kaynağı onun delili üzerindeki ihtilâftır. Buna göre ya söz konusu meselenin şer’î delilleri ya da bu delillerin alâmet veya nitelikleri arasında bir çatışma (teâruz) bulunabilir. Bu şüpheli konuların hükmü herhangi bir nas, kıyas ya da istishâb vb. bir delil veya metotla belirlenerek helâl veya haramdan birinin çerçevesine sokulur. Bu mümkün olmazsa söz konusu şüpheli konunun hükmü hakkında, eşyada aslolanın ibâha veya tahrim olduğuna dair temel hukuk ilkelerinden hareketle onun mubah (helâl) veya haram olduğuna ya da bu yönlerden birisini tercihe yarayacak şer’î bir delil buluncaya kadar beklemek gerektiğine hükmedilir (Nevevî, *Şerhu Müslim*, XI, 27-28; Aynî, I, 343-345; Şevkânî, V, 236). Burada, “Eşyada aslolan ibâhadır” genel kuralı ile hüküm vermenin hem süçun (yasaklar, haramlar) kanuniliği ilkesine daha uygun, hem de hukukî hayata genişlik getiren bir yaklaşım olacağı açıktır.

Farklı tabiatlara sahip olan insanların ve onların meydana getirdiği toplumların meşrû bir hayat dairesi içerisinde yaşayabilmesi için Allah çeşitli dönemlerde peygamberler aracılığıyla helâl (meşrû) ve haram (gayri meşrû) konusunda birtakım açık hükümler koymuş ve bunların nitelik ve kapsamı İslâmiyet’le son şeklini bulmuştur. Helâl ve haram şeklinde nitelendirilen ve bazan da “hudûdullah” diye anılan bu sınırların değiştirilerek ha-

ramların helâl ya da helâllerin haram kabul edilmesi, imanı ortadan kaldıracı bir hareket olarak kabul edilmiştir (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332, 334).

Bir şey hakkında helâl hükmünün verilmesi, haramda olduğu gibi li-aynihî (li-zâtihi) veya li-gayrihî bir sebeple olur. Helâl li-aynihî (bizzat helâl), mükellefin fiilinin ilgili olduğu nesnenin bizzat mahiyetinden kaynaklanır, meselâ buğdayın helâl olması gibi. Helâl li-gayrihî ise (dolayısıyla helâl) söz konusu nesnenin kendisi dışında herhangi sahîh bir sebeple (alışveriş, icâre vb.) meşrû kılınan helâllerdir. Helâl li-aynihîde helâllığın menşei, meşrûluğa konu olan nesnenin bizzat kendisidir; li-gayrihî helâlde helâllik özelliği nesnede sonradan sabit olmuştur. Bir şey hem mahiyet hem de elde ediliş yolları bakımından helâl olursa buna "açık helâl" denir. Meselâ buğday, arpa veya hurmayı, sıhhati hakkında ittifak edilmiş sahîh bir alışveriş akdiyle satın almak gibi. Bu durumda bir şeyin helâl veya haram olduğuna hüküm verilmeden önce onun mahiyetine, niteliklerine ve elde ediliş yollarına bakılması gerekir. Bu deliller onun tahlîlini ifade ederse helâllüğüne, tahrîmine götürürse haramlığına hükmlenir. Delillerin helâllüğe veya haramlığa delâleti açık değilse şüphe söz konusudur (İzzeddin b. Abdüsselâm, II, 92).

Helâl bir fiil veya nesnenin zat veya sıfatlarına herhangi bir ârıza geldiği zaman helâllik niteliği değişebilir. Bu sebeple helâller kendi aralarında derecelenir. Helâllerin en yüksek derecesi Gazzâlî'nin "mutlak helâl" adını verdiği, bizâtihi kendisinde tahrîmi gerektiren her türlü haram niteliklerden ve tahrîm ya da kerâhete götüren bütün sebeplerden uzak olan helâller, en aşağı derecesi de sırf harama (haram li-aynihî) yakın olanlardır (*İhyâ*, II, 98; *Mv.F*, XVIII, 77).

Haram kavramı, fıkıh usulünde teklîfi hüküm içerisinde müstakîl bir başlık altında incelendiği halde helâl kendi çerçevesine giren vâcip, mendup ve mubah başlıkları altında ele alınmıştır. Bu sebeple bir fiil veya nesnenin helâllüğü, kapsamı hakkındaki ihtilâflar saklı kalmak kaydıyla helâl içerisine giren vâcip, mendup veya mubahın sabit olduğu üslûp ve kiplerle sabit olur. Helâlin en dıştaki dairesini mubahın oluşturduğu dikkate alındığında bir fiilin helâl, câiz ve serbest kılındığı üç yolla bilinir.

a) Bir hususun dinen helâl olduğunu anlamının birinci yolu, Kur'an ve Sün-

net'te o şeyin helâl kılındığının açıkça bildirilmesidir. Nitekim Kur'an'da alışveriş ve ticaretin helâl kılındığı (el-Bakara 2/275), ramazan gecelerinde karı-koca ilişkisinin helâl olduğu (el-Bakara 2/187), Ehl-i kitabın kestiğinin ve yemeğinin helâl olduğu (el-Mâide 5/5), deniz avının helâl kılındığı (el-Mâide 5/96) helâl kelimesi veya türevleri kullanılarak bildirilir (diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/168; Âl-i İmrân 3/50, 51; el-Mâide 5/1, 4, 88; el-A'râf 7/157; el-Enfâl 8/69; en-Nahl 16/114; el-Ahzâb 33/50).

b) Kur'an ve Sünnet'te çok defa belli bir yanlış anlayışı ve kaygıyı gidermek için bir şeyin helâl olduğu, yapılmasında bir günah ve sakıncanın bulunmadığı bildirilebilir. Bu da bir hususun dinen helâl olduğunu bilmenin ikinci yoludur. Nitekim bir âyette (el-Bakara 2/173) haram kılınan yiyecekler sayıldıktan sonra zaruret halinde bunlardan zarureti giderecek ölçüde yenmesinde günah olmadığı bildirilmiştir (benzeri örnekler için bk. el-Bakara 2/158, 198, 203, 235, 236, 282; en-Nisâ 4/23, 24, 102; el-Mâide 5/93; en-Nûr 24/29, 58, 61, 62; el-Ahzâb 33/5, 55; el-Feth 48/17; el-Mümtehine 60/10). Hangi bir dinî yasaktan sonra gelen emirlerin de bir davranışın yapılmasını isteme değil haramlığın kalktığını ve hükmün eski halini aldığı bildirme amacı taşıdığı söylenebilir. Nitekim Kur'an'daki, "İhramdan çıkınca avlanınız" (el-Mâide 5/2) ifadesi "avlanabilirsiniz" şeklinde anlaşılmalıdır; yani ihramlı için getirilen avlanma yasağının (el-Mâide 5/95-96) kalktığını bildirmektedir. Cuma namazından sonra yeryüzüne dağılma ve Allah'ın lutfundan isteme (ticaret) emri de böyle bir anlam taşır. Kur'an'da değişik vesilelerle zikredilen "evleniniz, yiyiniz, içiniz, gezip dolaşınız" gibi emirler ise esasında bu fiillerin helâl olduğunu bildirmekten çok aslen helâl olan bu fiiller işlenirken dikkat edilecek hususları, hikmet ve amaçları açıklamaya yöneliktir.

c) Bir şeyin dinen helâl olması, hakkında herhangi bir yasağın, aksine bir delilin bulunmamasıyla da anlaşılır. Bu sonuca "istihâbü'l-asl" yoluyla, eşyada mubah oluşun esas olması kuralından hareketle ulaşılır. Kur'an'da göklerde ve yerlerde ne varsa hepsinin insan için yaratıldığı, insanın emrine ve istifadesine verildiği sıkça vurgulanır. Temiz ve güzel olan her şeyin helâl kılınp sadece kötü ve çirkin şeylerin haram kılındığının bildirilmesi de bu anlamdadır. Kur'an ve Sünnet'te sadece yapılması istenmeyen veya doğru bulunmayan hususlar tek tek veya ilke olarak açık-

ça belirtilmiş, böylece geriye kalanların helâl ve mubah olduğu kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Böyle olduğu için de İslâm'ın ferdi ve içtimâî hayatla ilgili olarak yasakladığı veya kayıtladığı hususlar dışındaki kalan çok geniş bir alan helâl, mubah ve câiz kapsamında yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: "Muhakkak ki Allah birtakım şeyleri size farz kılmıştır, onları kaybetmeyiniz. Birtakım sınırlar / ölçüler koymuştur, onları da aşmayınız. Birtakım şeyleri haram etmiştir, onlara el uzatmayınız. Birtakım şeylerden de unutkanlık eseri olmayarak size merhamet olsun diye sükût etmiştir, onları da soruşturmayınız" (Nevevî, *el-Erba'ün*, s. 48; farklı lafızlar için bk. Dârekutnî, IV, 298). Kur'an-ı Kerim'de, Resûl-i Ekrem'in bazı yiyecekleri ailevi sebeplerle kendisine yasaklaması üzerine, "Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir" (et-Tahrîm 66/1) denilerek onun yeminini bozması istenmiştir (bk. et-Tahrîm 66/2).

Helâlin hükmü, teklîfi hükmün kısımlarıyla ilgili ihtilâflara bağlı olarak farz, vâcip, mendup ve mubah kavramlarından hangisinin alanına girdiğine bağlıdır. Meselâ helâle konu olan şey vâcibin sahasına giriyorsa mutlaka yerine getirilmesi gerekli olup işleyen sevabı, özürsüz terkeden ağır cezaı hakeder; mubah kavramı içerisine giriyorsa yapıp yapılmamasında sevap veya günah olmayıp her iki tercih birbirine eşittir. Ancak bu serbest alanda hareket edilirken Allah'ın izniyle hareket edildiği bilinirse bu niyet karşılığı sevap alınır; çünkü şâri' isteseydi bu alan hakkında da leh veya aleyhte (vâcip veya haram şeklinde) açık bir hüküm getirebilirdi ve bu da kişiye bazı görev ve sorumluluklar yükleyebilirdi (bk. MUBAH; VÂCİP).

İslâm hukukunda helâl konusunda bazıları temel, bazıları ikinci derecede veya yardımcı nitelikte birçok yerleşik kural bulunmaktadır. "Helâl ve haramı belirleyen yalnız Allah'tır" (bu konuda bazı âyetler için bk. el-En'âm 6/140; el-A'râf 7/32; et-Tevbe 9/29, 31, 37; en-Nahl 16/116); "Bir konuda helâl ve haram bir arada bulunursa haram yönü galip gelir (haram hükmüne uyulur)" (bu kural ve uygulama örnekleri için bk. Süyûtî, s. 209-213; İbn Nüceym, s. 121-131); "Tahrîmine dair delil bulununcaya kadar eşyada aslolan ibâhadır" (Süyûtî, s. 133; İbn Nüceym, s. 73); "Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar" (bu prensip için bk. el-Bakara 2/173;

el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115; İbn Nüceym, s. 94; *Mecelle*, md. 21) kuralları bu konudaki temel ilkeler olarak kabul edilebilir. Zaruret dolayısıyla helâl kılınan hususlar ise, "Zaruretler kendi miktarlarıncı takdir olunur" (*Mecelle*, md. 22); "Mâni zâil oldukça memnû avdet eder" (a.g.e., md. 24); "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur" (a.g.e., md. 26); "Zarar-ı eşed zarar-ı ahaf ile izâle olunur" (a.g.e., md. 27); "Hâcet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur" (a.g.e., md. 32); "İztrrar gayrin hakkını iptal etmez" (a.g.e., md. 33) kuralları ile sınırlandırılmıştır (bu kuralları ve uygulama örnekleri için bk. Süyûtî, s. 179-181; İbn Nüceym, s. 94-100).

Öte yandan İslâm hukukunda araçların da amaçlar gibi meşrû olması esastır. Bu sebeple helâl ve temiz kazanç teşvik edilmiş, haram, gayri meşrû ve kirli (habis) yollardan elde edilen kazançlar yasaklanmıştır (Buhârî, "Zekât", 29; "İcâre", 20; "Büyü", 7-8, 15, 39, 113; "Tâlâk", 51; Müslim, "Zekât", 44, 63-65; Tirmizî, "Zekât", 28). Ayrıca, "Ameller ancak niyetlere göredir" (Buhârî, "İmân", 41; "Hîyel", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Tâlâk", 11); "Şek ile yakîn zâil olmaz" (Süyûtî, s. 118; İbn Nüceym, s. 60, 81; *Mecelle*, md. 4); "Alınması memnû olan şeyin verilmesi de memnû olur" (*Mecelle*, md. 34; İbn Nüceym, s. 183); "İşlenmesi memnû olan şeyin istenmesi dahi memnû olur" (*Mecelle*, md. 35; bu kaide için bk. Süyûtî, s. 280-281; İbn Nüceym, s. 183) gibi kurallar da helâl konusunda yardımcı ilkeler olarak değerlendirilebilir (yukarıdaki kuralları ve helâl kavramıyla ilgili literatür için bk. HARAM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hll" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "hll" md.; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir*, "hll" md.; *et-Ta'rifât*, "helâl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 347-348; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hll" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hll" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, II, 292-294; J. Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Korân*, London 1985, s. 37; *Müsned*, I, 5, 43, 301; II, 168, 237, 287, 328, 332, 361, 378, 382, 404, 412, 415, 418, 538; III, 185, 217, 466; IV, 141, 267, 269, 271, 275, 341, 426; V, 145, 148, 161, 365; Dârimî, "Şalât", 111, "Zekât", 31, "Büyü", 1, 78, "Rikâk", 9, "Siyer", 28; Buhârî, "İmân", 39, 41, "Teyemmüm", 1, "Ezân", 8, "Şalât", 56, "Hac", 32, "Umre", 6, "Zekât", 29, "Humus", 8, "Tâlâk", 51, "Temennî", 3, "İtişâm", 37, "Büyü", 2, 7-8, 15, 39, 113, "İcâre", 20, "Hîyel", 1; Müslim, "Şalât", 11, "Hac", 141, 214, "Mesâcid", 3, 5, "Zekât", 44, 63-65, "Müşâkat", 107-108, "İmâre", 155; İbn Mâce, "Tahâret", 38, "Ezân", 4, "Menâsik", 41, "Etime", 60, "Şayd", 6, "Ticârât", 10-11, "Fiten", 14,

"Zühd", 26; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41, "Şalât", 36, 37, "Menâsik", 23, "Tâlâk", 11, "Büyü", 3, "Cihâd", 121; Tirmizî, "Tahâret", 52, "Ezân", 43, "Zekât", 28, "Libâs", 6, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 16, "Büyü", 1; Nesâî, "Tahâret", 46, "Ezân", 37, 38, "Hac", 77, 143, "Zekât", 48, "Miyâh", 4, "Şayd ve'z-zebâih", 35, "Büyü", 2, 94, "Eymân ve'n-nüzür", 19, "Kuḍât", 11; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 298; Tahâvî, *Müşkilü'l-âşâr*, Haydarâbâd 1333, I, 323-326; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332, 334; Gazzâlî, *el-Müstaşfa*, I, 66, 73-75; a.m.f., *İhyâ*, Kahire 1387/1967, II, 98, 112-118; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'an*, II, 546, 695-696; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar 1404/1984, s. 40-45; Mutarrizî, *el-Muḡrib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, s. 219-221; İzzeddin b. Abdüsselâm, *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), II, 89-92; Nevevî, *Şerḫu Müslim*, XI, 27-29; a.m.f., *el-Erba'ün en-Neveviyye ve şerḫuhâ*, Kahire, ts. (Dârü'l-Menâr), s. 20-22, 48; İbnü'l-Lehâm, *el-Ḳavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 163; Ahmed b. Yûsuf, *Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-el-fâz* (nşr. Muhammed Altuncı), Beyrut 1414/1993, I, 514-516; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 487-489; Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmgânî, *Kâmûsü'l-Kur'an* (nşr. Abdülazîz Seyyid el-Ehl), Beyrut 1983, s. 142-143; İbn Müfliḫ el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-mineḫu'l-mer'iyye*, Kahire 1348/1929, I, 441-442; Aynî, *Umdetü'l-kâri*, Kahire 1392/1972, I, 343-345; Süyûtî, *el-Eşbâḫ ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh), Beyrut 1407/1987, s. 118, 133-137, 179-181, 209-215, 280-281; İbn Nüceym, *el-Eşbâḫ ve'n-nezâ'ir* (nşr. M. Mutî' el-Hâfiz), Dimaşk 1403/1983, s. 60, 73-81, 94-100, 121-131, 183; Fettenî, *Mecma'u biḫâri'l-enûâr fi ğarâ'ibi't-tenzil ve leṭâ'ifi'l-aḥbâr* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Medine 1415/1994, I, 544-550; Şevkânî, *Neylû'l-evṫâr*, V, 235-237; VIII, 120; İbrâhim b. Mer'î eş-Şeberhî, *el-Fütühâtü'l-vehbiyye*, Kahire 1307/1889, s. 90-98, 209-210; Ahmed b. Hicâzî el-Feşnî, *el-Mecâlisü's-seniyye*, Kahire 1374/1955, s. 23-26, 92-94; *Mecelle*, md. 4, 21, 22, 24, 26, 27, 32, 33, 34, 35; Ali Fikrî, *Mürşidü'l-enâm li-ma'rifeti'l-ḫelâl ve'l-ḫarâm* (nşr. M. Ferîd Vecdî), Kahire 1369/1950, s. 9-18; Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-fikḫî*, Dimaşk 1982, s. 98-100; Abdülvehhâb Reşîd Sâlih Ebû Safiyye, *Şerḫu'l-Erba'ün en-Neveviyye fi şevbin cedid* [baskı yeri yok], 1409/1988 (Dârü'l-Beşîr), s. 101-114, 346-355; Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 207, 214-215, 219-221; Riaz Hussain, *Halal (Lawful) and Haram (un-Lawful) in Islam*, Lahore 1991, s. 2-24; Hayreddin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İstanbul 1995, s. 13-32; Mansûrizâde Said, "Cevazın Şer'i Ahkamdan Olmadığına Dair" (s.nşr. Ali Bardakoğlu), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Kayseri 1987, s. 81-89; Chafik Chahata, "Djâ'iz", *EP* (İng.), II, 389-390; "Tahrîm", *Mu.F. X*, 211-212; "Taḫlîl", a.e., X, 253-254; "Ḫelâl", a.e., XVIII, 74-77; Ali Bardakoğlu, "Câiz", *DİA*, VII, 27-28; a.m.f., "Helal", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 229-231.

FERHAT KOCA

HELL, Josef
(1875-1950)

Alman şarkiyatçı
ve Sâmi diller uzmanı.

14 Haziran 1875 tarihinde Almanya'nın Vilsbiburg şehrinde doğdu. 1896-1898'de Münih'te Fritz Hommel'in yanında Sâmi dilleri tahsil ettikten sonra Erlangen Üniversitesi'nden mezun oldu. Arap şiirine duyduğu özel ilgiden dolayı Arap dili ve edebiyatı üzerine araştırma yapmak amacıyla 1898-1899'da Mısır, Filistin ve Suriye'ye gitti. Beyrut'ta kaldığı bir yıl boyunca Luvis Şeyho'nun yanında bilgisini ilerletti. Daha sonra Münih'e döndü ve İslâmiyet öncesi Arap şiirinin sözlüğünü hazırlamayı planlayan hocası F. Hommel'in teşvikiyle Emevîler devrinde Araplar'ın üç hiciv şairinden biri olan Ferezdak üzerinde çalışmaya başladı. 1900'de doktorasını verdi; arkasından iki sömestr boyunca Berlin'de Ed. Sachau'nun yanında bulunduktan sonra Münih'e geçerek 1903'te *Al-Farazdak's-Lieder auf die Muhallabiten* başlıklı teziyle doçent, 1908'de profesör oldu. 1911'de Erlangen'e yerleşti; 1913'te ordinarius profesörü unvanını aldı. 4 Ocak 1950 tarihinde aynı şehirde öldü.

Eserleri. A) Telif Eserleri. 1. *Al-Farazdak's Lobgedicht (Loblied) auf al-Walid b. Jazid* (Leipzig 1902). Doktora tezi. Ferezdak'ın şiirleri ve bunlara dayanarak yazılmış biyografisiyle onun Emevî Halifesi II. Velid için kaleme aldığı kasidelere dairdir. 2. *Die Kultur der Araber* (Leipzig 1910, 1919). 1907 kışında Münih'te verdiği konferansların metinlerinden meydana gelmiştir. Kremer, Wellhausen ve Grimme gibi şarkiyatçıların daha önceki çalışmalarını da göz önünde bulunduran Hell "İslâm'dan Önce Araplar", "Muhammed", "Fetihler Dönemi", "Eme-

Josef Hell